Ա.Ղէրի կառաւարութեան կողմից, Կուբայի վերաբերութեամբ, այլ եւս անտանելի է դառնում Ա.Մերիկայի հասարակական կարծիքի համար: Ինչու՞մ բնչպես Միացեալ Նահանգների, նոյնպես եւ Եւրոպայի օրագրութիւնը, այդ Ծանուցագրի պարունակութեան մասին ասում էին, որ տակի խօսք և պահանջողական որով է գրած: Շատերը, մինչեւ անգամ գոհ էին այն եղրակացութեան, թէ մի զուցէ, Սպանիայի կառավարութիւնը վերաբերեալ ս. Ֆիլի Ծանուցագրից, բարոյական մեղմացման կերպու բացատ Ա.Մերիկացոց միջամտութիւնը և դրանով յանձնէ նրան թշնամական յարաբերութիւնների ամենամանգալար հեռանալը: Ա.Ղէրն յունվարի 2-ից „Times“ լրագրը, բաւականին հաստատական կերպու յայտնեց, թէ ս. Ֆիլի Սպանիացոյ կառավարութեան ուղղած Ծանուցագրիը ամենեին վերաբերական ձեւ չունի. և թէ, ընդհանրապես, շատ քաղաքավարի պարունակութիւն ունի: Մեր կարծիքով, որքան էլ „Times“ լրագրի հայորդած լուրը ուղիղ լինէր, այնու ամենայնիւ, Յորդի նախաբարութիւնը հարկադրեցաւ. ցիրկին ժամանակներում Կորդեան ժողովի միջ յայտնել, որ—Սպանիական կառավարութիւնը Կուբայ կղզու մէջ, ոչ թէ Միացեալ Նահանգաց սահմանքից և սպառնալքից, այլ այն հանմոնութիւնից. որ այդ բարը անպատճառ հարկաւոր է անել...

Որքան էլ որ ձշմարիտ լինի Յորդիայի ասածը. որքան էլ որ հաւատալը որ նա իրրեւ արքատական կուսակցութեան ներկայացուցիչ, լիրական չէր կարող հանմարիտ սարքութեան շարունակիլու. նախագծին, այնու ամենայնիւ, սա մի լրջոյթիւն է, որ այդ հարցը դեռ եւս երկար ժամանակ չէր վնասիլ. եթէ Ա.Մերիկայոյց զորեղ միջամտութիւնը չը լինէր...Պետք մի քանի շաբաթ առաջ Յորդան յեռանգաւորեր քարոզութիւնի ազատութիւնը, իսկ հիմի յանկարծ, աշխատում է շտապով իրագործել: Այս բոլորը չէ նշանակիլ, թէ յիշեալ Ա.Մերիկացոց Ծանուցագրի պատճառաւ, Սպանիան կառաւարդ իւր դիրքն Հայկական այն առաջ թէ չ՝ակ դնա կուտեա.....

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

—

ԺԲ. ՆԱՄԱԿ

Պ. Բաղիրեանի ուղեւորութիւնից

—

Հոկտեմբեր ամիսը Համնում էր իւր փոխանցին. Օրերը անցնում էին խանա և անհրաժեշտ. Յորդը դեռալով գառնում էր զալն, երբ եւ Թոգեան Աբրամի քաղաքը:

Զը նայելով նշանակի անհարթ ազդեցութեանը, ես մի բանով միայն զոհ էի ցրտից, որ ապառուեցայ ժեռանների թուռաց խայիցին, որը, չալ-թիներիի (ընտանի գայլերի) Հոտած ջրերի արգանդներին զգալով, անհանգիստ էին անում իմ քունը։ Սա սոսրեցայ թեթեւերից Նոցա խայիցին ապառուելու համար քեզ ամէն կողմից փաքսած փարիկ վրանիի մէջ, որին տեղացիք կոչում են մէլ։ Հաղ Նարանից ոչ ոչ ոչ ոչ գայանը զոյացաւում են այդ անհրաժեշտ հերթերին, նարս, ահեղների նման բանելով ամրագէ նռնանդի մեծ մասը, իրենց հոտած ջրերի արանչչութիւնը, ամարդանին եղանակներում ապրոյոր և անհագ անում են մի անհրաժեշտ երեսի բնակիչների մէջ:

Ես զարմ եկայ քաղաքից երեկոյեան պատուն, և ասիպատ էի մեզ մի թիրգարանի զիւղում, Հանապարհին սասոի թիրեանցայ անեղեանց, և խեղդիցի ինձ ասնոց չարվարդանի գուանեց մի-ասա իջեան գիւղերում։ Նա մտցաս մի տան և սկսա գարեկ գուռը։

Դուռս եկաս տանտէրը։

—Ինչ ազգից է պարոնը, հարցրաս նա իմ մասին։

—Հայ է, պատասխանեց չարվարդարը։

Լսելով այդ անունը, մի անախորժ զգացմունք արտայայտուեցաս տանտէրոյ խուժու դէմքի վրայ, որ պարզ երեսոյ իւր ձեռքում բռնած ֆրազի գուռան։

Ես նա ցոյց տուեց մեզ իւր չորքոտանիների փարախը։ Ես մտայ ոչխարը, այդ կեկաստ բնակարանի ապատաքինը անասունների անգամ անտանելի էր։

—Դու քո բոլոր հիւրերին պատեղ ընդունում ես, հարցրի ես։

—Ոչ, ես ունիմ և այլ անհանգիստներ հանապարհորդների համար, պատասխանեց թուրքը իւր խուզատ ձայնով։

—Այսանդ ինձ անպարար է գիտէին, տարբ մեզ ես անհանգիստներից մինը որ ասելի մարդ է, ինձ հարկաւոր է կրակ փառել և չոքացնել հաղատաս, դա սեռանանա բարբարոս թիրգատ եմ։

Տանտէրը գնդարանում էր պատասխանեց։

—Ինքս չէք խոսում, կիրնեցի ես։

—Պատաւորներին մենք չենք կարող ընդալ թիրգատ մեր սենեակները մտանել, սաց տա սառն կերպով։

Մեր Միասալը լսելով գանդրը (անհանան) բաղը, ձեռքը տարաս. ասին, բայց նա արդեւեցի նորան ուշադրութիւն չը դարձնել մանանանանի խոսքին որ, կրնեական մոլեանգութիւնից կուրացած, չէր ամարվում քրիստոնեայի տարբով զրեել իւր սենեակի սիրոնքին։ Ես հարցրի, թէ այդ զիւգում կարէր քրիստոնեայ կամ տարբ ապրի բնակիչներ։ Նա պատասխանեց, թէ բացի թուրքերից մի-քանի Պարսիկներ բնակվում են այդ գիւղում։

Ես հրամայեցի իմ չարվարարին ինձ տանել մի Ղարաբաս տուն։Պարսկ ցիգանների մի ցեղ են, որք թափառական են Ասիայում և ամէն ազգի նման անխորհիր հարբարանցութիւն ունէին խոսում։Ես տանեցին պարսիկների խարնարդից մի առանձին լեռում։

Ես ներս մտայ մի անբարեկի խրճիթի, ուր հաւաքած էր ցիգան զիրգատանի բոլոր անդամները,—մի անբոր դարեր հասակով։Նորա պառաւ կնոջ։Նոցա բարձրահասակ, զորշ գունով և ցլատ կանգնածքով տրդիր։ Նոցա Դրրահասակ, թուխ, և փասիան աչքերով կանայք, նոցա մարեեի գեղեցկութեանը սիրուն գտերդր է մի քանի կիսաանարի երեխաք։ Դրան Քեռա մի անկիներում շրջեցած պարկ էին երեխա կայրիներ և չարանենդ աչքերով նայում էին ասանցոց վրայ, և թերի շրթեան մտ իւր ասելի թաթերի վրայ զլուխը դրած պառկեր էր մի անարդ գասիա։

Մի առանձին հանարիութեան պատճառից այդ ուրեմ և թաղալ գիրգատանանի մի երեսիքը և նոցա իրենց ասրբարան քաղդրաքեսությամբ սկսան բարալել իմ գալուսաց։ Ես բոլորը մի կողմ քաշեցցան տեղ տալով ինձ նստել նոր վառած թոնրի մոտ։

Գեղգատանի գլխաւորը դարձաւ դէպի ինձ հարցնելով, թէ ինչ կամենի ես պատրաստել տալ լինիրների համար։Նորան ասացի ոչինչ հարկաւոր չէր, որովհետև ես ամէն ինչ ունէի ինձ հետ։ Ես արգարն,Պարսիկատանում ճանապարհորդելու համար, կամ գնալը է Վանտիրի նման գեղեցիկ լիներ և ուսել սէրիի տեղեր, և կամ մանր ասել իւր հետ ամրագէ խոհանոց և ամէն տեսակ պաշարեղէն, որ ասման չը նաւա։

Թէորի տաքարեանը ինձ մի առանձին հանարիութեան պատճառից և ես սխրարանար նայում էի թափառական ցեղի գիւղացոյն պարսիկներին։ Ջղանարեանը նստած մարդ էին զրեանում ձիու պրի մարդերդ, կանայքը սև սարի ուլուներեր և այլ զարդեր էին ձիանում, մի պառաւի սարիրեցնում էր անեղած կայրիին պար գալ, տիտեղեր ասում էին քամանի (ջութակի) և տաբիի վրայ և մի քանիսը հնչում էին։ Վերջինիներդ, մտանցա դէպի ինձ՝ մի սեանաց ազգիի։

—Նամնում ես քեզ համար զուշակեմ, ասաց նա ինձ մտրեալ։

Մանկանանակ ազգիայ հրապարիչ դէպքը շարժեց իմ հարցասարութիւնը և ես հարցրի։

Մարի դու մարգարէանի ես։

—Այո, ես ոգեների հետ հաղորդակցութիւն ունեմ, նոցա ասել են ինձ գիալ բաց անելու (զուշակելու) շնորհը, ես կարող եմ գրանեալ մարդերի բախտը, նոցա գլխի գալիքը, և կարգաւորեմ մարդերի հանգամանքը։

—Որտեղ զուշակիր ինձ համար։

Մանանկ ազգիկը նստեց ինձ մտ ս տակ իմ ազ ձեռ քը բերաս ամի մէջ։ Մի եկեղարանան հոտաբ փարց բոլոր նրանկերանս։Նա սկսաս հետազոտել իմ ձեռքի գծերը, նորա աչքերը վառուեցան, նա զուշակ ասիսաց, քանի բոլորդ գնաց աչքերը խրեց և կարծես թէ ուշադրացութիւն մէջ ընկաս։ Նա սկսաս ասել սարդ ասիսի հեկտաց խոսքեր։

„Ինձ հետս ասխանեցիդ գալիս ես... անցար շատ ծովեր և ցամաքներ...քեզ շատ վտանգներ հանդիպեցան... բայց Աստուած ազատեց քեզ...։ Հետս, ծովերի այն կողմը, ես տեսնում եմ մի աղջիկ... նա գեղեցիկ է, զարկա անասի, եղջերաբուն...նորա աչքերը բաց են եղած արտասուքով...նա քեզ համար լաց է լինում. դու խոսացար նորան... դու խաբեցիր նորան... բայց նա չէ դադարել քեզ սիրելուց"...։

Վերջին խոսքերը մեզանից իմ սրտի մէջ արդէն մարած կայծերը մի վայրկի զգացմունքը...

Մարգարէանին շարունակեց.

„Ինձ ես երեսը պիսի թարեանս գա... անբախտութիւնը միշտ ընկեր կը լինի քեզ...դա փշտա ճանապարհների պիսի ընթանա... բայց շատանների հոտ պիսի ասնես...։

Բաւական է, ասացի ես։

Բայց զուշակող ազգիկը ոչինչ չը հասկացաս. Նորա պառաս մարը տեսնելով որ վերջին խոսքերը ծանր տպաւորութիւն ունեցան ինձ վերայ կարգաց ազգիայ գլխին տրարական լեզուով մի քանի խոսքեր և նա իսկոյն սթափեցաս։ Նա բաղեցի նորան մի քանի արծաթ, նա ասաց և նարշանալ ինձանց հեռաս։

Զը նայելով, թէ պրան ծիծաղելի էր ինձ մանահատութիւնը, այնու ամենայնիւ ես ընկրեսած էի խորին նարեանական վրդովմունքի մէջ։ Քանկած խրճիթի գռենը յետ գնացին, նեռս մտաս մի գեղեցիկ հաղնուած պառանի, երկայն, մինչեւ թիկունքը թափած գլուխով և սիրուն գէմով։ Նորա հետ կայնեն և երկու ասամարդկ երաշտական գոռիչներով։

—Դա քո թոռն է. ասաց ալեոր ցիգանը ցուցանելով պառաստս վրայ։—Խոկ զրա իմ զրկիս են։ ցոյց տուեց նա ուրանգրերին։

—Աղանիկ են գալիս. հարցրի ես։

—Դեռ ոչ։ ասացին իրենց ծերունի հորը որդան արծաթ որ ան զրը վասանակ էին պառաստ։Ինչ պար անելով, և պառանցին, թէ ոտեղ նեն եղել, և ինչ են ասել։

Ցիգանների ազգիկի թափառական պար եկող պառանները կոչվում են Մ.Ա.Ք.Ր.Ա.Ֆ.Ն.Ի, կամ մարդ ասելու։ Ամէն մի զարգի ծնողքը քաղաքաւոր են համարում իրենց, երբ ունէին գեղեցիկ զրդի, մանանանդ երբ նա ունէր անուշ ձայն։ Վանտիրեանից կրթում են նորան պար գալու գանգատ նարեանների մէջ։ Ինքդաց համար թէ զրդին և թէ նոցա պար եկող կայրիը մի և նոյն նշանակութիւնը ունեն։ Զրեվանին էլ մի օրինակ ման են անում քաղաքից քաղաք. երկրից երկիր և փոգ հաւաքում։ Այդ պառաստանա ցեղը արծաթի համար թէյլ է տալիս ամէն կերպ վարուել պար եկող մարդ ունեան հետ, որ առանելանկն ասիի է տալիս արեւելքի ազգերի անարդանանութիւնը, զրդ իրենց խրճիթների մէջ զրեաւոր գտանարեանները գանանում են մարդաներ պար անելում։

Զարգանիները Պարսկաստանում բոս մեծի մասին չունին հաստատ բնակութիւն, նոցա թափառում են երկրէ երկիր։ Հետաքրքրական է տեսանել նոցա քոչը, այսինքն գաղթելը մի տեղից ուրիշ տեղ։ Դա տեսնում ես մի անգամ խառնիճաքանչ բազմութիւն, որ կազմուած էր ամենատեսակ անասուններից,—կանայք և տաղանիները տանում են ամենայն ձանրութիւնը։ Ագանիները կրում են կոլոզների վրայ ծծի երեխան, և շարանած ունեն կոնակներեանց մեջը, որ ասրալ չէր կարող գնալ։ Ագանիների վրայ բարձած են ան մանկ վրանիներ իրենց պարարանեալ. մանրը, որք են նոցա արանեասարքութիւնն մէակ ապրանքը։ Ինանց վրայ խեղկատակորէն նստած է մի կապիկ, կարծես, ծիծաղում է հետեակ կանանց վրայ, որ թաքը ասելի երեսիդի էր քան թէ նոցա։ Ցղանարդերը ասանում են իրենց ուսին ասելորդ ձանրութիւնը ասանանելերի։

Զարգանիների լղար, ջղային կազմուածքը. ամբարած թափառական կեանքի մէջ, ասիի է տալիս նորանց արշաւել Ասիայի մի ծայրից դէպի միւսը։ Զարգանին չատ ուրախ է և անհագ, պատասան սեղը նա անպատիս է և խարեայ։

Նոցա կանանչը կարարդրներ են. ունեն թանկ դէմք, սև փայլուն աչքեր, նուրբ, ուղղանիգ հասակ, տրասարէլ և վանչան բնատարութիւն։ Պատասանում է, ճանապարհին գնալու միջոցին, զարբարի գեղան ձեր իր ջղութիւնը։Նալաբ ասանանեանում է մի ժայռի տակ ու քանի բարեկիր ցեղ իւր նորատանանը կարգերին սեղան, վառ է տալիս, հասանում է քաշէ։

Ինձ հետաքրքրական էր տեսանել մանրամասն պարբերս եղանակը։ Ինանց ծերունին բարձրաձայն ասում էր բարձանքը, հրամայելով իւր արդիներին պար անել խաղացող թատերներ։ Նոցա կարգելին երաժշտական մի կնոջերս, քանանի (ջութակի տարբերի և ջրեակի վրայ, նրանանելով մի թիթեռ երգ։ Վանտիր մեջտեղ, հարձելով իւր մեսարբերին կերպարանց պարարանան զրեն զգալն գ ա մ ա ք ր ի ը (որ կարաւան աշխիկների իրվիսանների նման մի բան էր) սկսաս ձեռքն մտանելեր վերայ զգեցնալ գ ա ն ա գ ի ը, թեքելով թեչկանան, պատարեր. Նորա պարի ամբողջ բնատարութիւնը արտայայտ էր զանգան հրապարիչ ձեւերի մէջ, որք շարժում էին կերը, ոտաներ և հրնանդը...։

Վերջանելով իւր պար զարը մերգան փաղաքշարար մտանցաս։ Ինձ և կանենում էր զրեանը դնել իմ գրկումն։ Ա.ղ նորա ասրարարիութեան պարի վերջում, երբ նորա նաև թեզ էն տալիս չատանրին բերանց համարելու։

Մի ազգարի հանդարարութիւնը խիստ ատանարարի ասպատարութիւն ունեցաս ինձ վերայ մանանանց երբ մեր գանն վշտաց թէ ինչա ես էլ չը հանարարեցի նորան։

Հարեանները փոքրան գրութիւնը մանանանան։ Պարկասանանի մինչեւ այսօր թեզ չէ տանել պար եկող ազգիկներին ասանարդերին հանելց գարբ գալ։ Այդ պատճառաս Պարսիկները զարգի են գեղեցիկ տեսնի հրապարակական պարարդերդ։ Այդ պատճառիութեան լցուցանում են միայն մանրդանը։

Պիտանի և Սակրի կողմերը անցնելու ժամանակ, ես հանդիպեցաս միայն մի ցեղի, որ կոչվում էր Սաուգմանի, որոց կեանքը ասարբերում էր պարարդերից այն զանազանութեամբ միայն, որ Սաուգմանները փոխանակ պատանեկանների պար էին ասում իրենց մանկանասակ ազգիկները։

Ինձ պատմեցին, թէ Հրանդից հետս, գեղագարդի կողմերում, ապրում են Հայ բոշաներ, որոց կեանքի ձեւերը խիստ նման են զարգիներին, Նորա գրեանանանները են, խոսում են Հայերէն, և իրենց կոչում են բուսարդարան։ Բայց դեռ եւ թէ Հրնան չը հասած զոյա մասին ասայ ոչինչ չեմ կարող գրել գեղ։

Զարգանի գեղգատանի մէջ գիշերս ես անցայ բաւականին զարգանութեամբ և հանգիստ։ Աստուածն երբ եւ պատրաստած էի հանապարհ ընթանալ, մտանցաս ինձ սիրուն Լէյլին, մանանի մարգարէանի ազգիկը, որ այն գիշերս էր ինձ համար։

Նա ասաց ինձ մի թաղի կարած մտաքանալ կանանչ կերպարանի մէջ։

—Աա այդ ծարբ. ասաց նա քիչչութեամբ. և կարիր թեքիդ, որ ասան կր պահէ քեզ ամէն վտանգներէն քո ուղեւորութեան մէջ։

—Ինչ է այդ. հարցրի ես։

—Թէլիսմ է. պատասխանեց սիրուն օրիորդը։

Ես նշմարեցի նորա աչքերում պատասուի քի կաթիլներ, և չը կարեցով դիրքեց նորա ձեռքն գգացմունքներս, ասելի նորա ձեռքէն կարարդական ծրարը։

—Մնացիր բարեաւ, Լէյլի. ասացի նորան։

—Դեռ բարեաւ, դու. ժամանակ երկասասարդ, թեզ Աստուած քեզ հետ լինի, ուր որ լինես, չը մոռանաս Լէյլին...

ՅԱՆՏԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Վ.ապագրատանի վանաբ էջ Լիմ և Կուսաց սրբ. Աշխատանաց երկու գրքաներ՝ որոնք որ գտնուում են ի Տէրնոյ քաղաքիս ի Ջիլիրաշն եկեղեցոյ փոքրագոյն ի մեջ Տէր Աստուածածնի սուն. վերանորոգութեան կարօտութիւն ունենալու. Համար յիշեալ Աստուածաց փարգանեաներ կենանցանեն ուստ որ պիտի քանի տարի իւրան ասն առանց վարձոյ ինքն իւրան փոքով ի հմանց վերանորգել բարեհաճին։

Յունվարի 15-ից բացվում է Թիֆլիսում ԸՆԴԵՐՏԱՐԱՆ ս. Թատանիհանի բարձանանարում։ Տարեկան ստորագրութիւնն վճարը վանականների համար 3 ռուբլի է, իսկ ուրիշ ստորագրողների համար 4 ռուբլի։ Ամսական վճարը ասնեի համար—40 կոպէկ։ 2 (3)

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 24 Января 1873 г.

Ներեթեանի և ընկ. (Նախկին Դաւթեանի) տպարան

Խմբագիր—Հրատարակող Գրիգոր Արծրունի